

Milana Valeh qızı HƏSƏNOVA
Qərbi Kaspi Universiteti,
“SOS” Uşaq Kəndləri, sosial işçi
Email: milana.adiyeva@gmail.com

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLAN UŞAQLARDA AQRƏSSİYANIN NÖVLƏRİ

Xülasə: Son illərdə bu mövzuya artan maraq, qayğı, güvənsizlik, emosional qeyri-stabilliklə xarakterizə olunan aqressiv uşaqların sayında olan artımdan qaynaqlanır. Ədəbiyyat məlumatına əsasən, aqressiv davranış qorxuya əsaslanır: rədd edilmə qorxusu, atılma qorxusu, alçaldılma qorxusu, ictimai çıxış qorxusu və s. Mövzunun seçimi həm də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosiallaşması prosesini çətinləşdirən həmyaşıdlar və böyüklər arasında münasibətlər probleminin xüsusi kəskinliyi ilə şərtlənirdi.

Açar sözlər: *verbal aqressiya, dolayı aqressiya, qıcıqlanma, valideyn himayəsindən məhrum olma, aqressiv davranış, uşaq evi.*

UOT: 159.91

DOI: 10.54414/qyha9044

Giriş

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların inkişaf xüsusiyyətlərindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu uşaq qrupları kifayət qədər spesifik və heterogen kontingentdir.

Yetimlər valideynlərinin ölümü nəticəsində valideynlərini itirmiş uşaqlardır. Belə uşaqların inkişafı, bir qayda olaraq, bunun baş verdiyi yaşla müəyyən edilir. Uşaq nə qədər tez valideyn himayəsindən məhrum olarsa, onun fəsadları uşağın şəxsi inkişafına bir o qədər çox təsir edir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar (sosial yetimlər) valideynləri sağ olan, lakin bu və ya digər səbəbdən övladlarını böyütməyən uşaqlardır. Bu kateqoriya şərti olaraq bir neçə qrupa bölünür:

- həyatın ilk aylarında atılmış və uşaq evində təhsildən keçmiş uşaqlar (doğulmuşdan 3-4 yaşa qədər valideynsiz qalan uşaqlar);
- valideynləri tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi və ya digər səbəblərə görə uşaq evinə qəbul edilmiş uşaqlar, yəni. ailədə ən çox mənfəətli həyat təcrübəsi olan uşaqlar;
- küçə uşaqları “küçədə” həyat təcrübəsi olan spesifik uşaqlardır.

Qeyd olunan şərti qrupların hər biri valideyn məhrumiyyətinin nəticələrinin öz xüsusi damğasını daşıyır [3, s.46].

Misal olaraq uşağın məktəbə gəlməsi, uşaqla realıq arasındakı bütün münasibətlər sisteminin yenidən qurulması ilə əlaqələndirilir, onun həyat və fəaliyyətinin gedişatı dəyişir. Ancaq uşaq evinin uşaqları üçün yalnız məktəbə yeni bir məkan deyil, həm də bir müəssisədən digərinə keçiddir. Uşağın həyatındakı bu dəyişikliklər onun böyüklər və həmyaşıdları ilə münasibətlər sistemində ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. Yeni sosial vəziyyət uşağın yaşayış şəraitini daha da çətinləşdirir.

Əsas mətn

Uşaq evlərindən olan uşaqlar, bir qayda olaraq, təhsil fəaliyyəti üçün motivə malik deyillər, cisimləri və hadisələri sistemli şəkildə öyrənmək və onların xüsusiyyətlərini ayırmaq bacarığı kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Qavrama qüsuru təkcə məktəbdə deyil, həm də uşağın ümumi zehni inkişafı üçün nəticələrə səbəb ola bilər. Tədris fəaliyyətində əsas şey tapşırığı yerinə yetirərkən diqqəti müəyyən bir ümumi fəaliyyət rejiminə yönəltmək bacarığıdır. Bir qayda olaraq, uşaq evinin uşaqlarında belə bir bacarıq formalaşmayıb.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar daha aqressivdirlər, başqalarını daha tez-tez günahlandırmağa meyllidirlər, necə olduğunu bilmirlər və günahlarını etiraf etmək istəmirlər, yəni, əslində onlarda münasibətli vəziyyətlərdə müdafiə xarakterli davranış formaları

üstünlük təşkil edir və münaqişəni konstruktiv həll etmək iqtidarında deyillər. Aşağı siniflərdə şagirdlər diqqəti cəlb etmək üçün əllərindən gələni edirlər. Müşahidə əsasında bu uşaqlarda böyükklərlə ünsiyyət ehtiyacından xəbər verir ki, bu da, davranışda müəyyən kənara çıxmalara səbəb olur [4, s.98].

Aqressiya başqa bir və ya bir qrup insana, heyvana zərər verən və ya zərər vermək niyyətində olan qəsdən edilən hərəkətlərdir. Psixologiyada “aqressiya” termini müxtəlif cür şərh olunur. Aqressiya (lat. Aggressio - hücum) - fiziki və ya psixi zərər verməyə, hətta başqa bir şəxsə və ya qrupun məhvinə yönəlmiş fərdi və ya kollektiv davranış və ya hərəkətdir. Aqressiv davranış açıq və ya gizli təhlükə, eləcə də zərər ehtiva etməsi ilə fərqlənən hər hansı insan davranışdır [2, s. 33].

Psixoloji ədəbiyyatın tədqiqi göstərdi ki, aqressiyanın yaranmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- 1) Somatik xəstəliklər, beyin patologiyaları;
- 2) Ailə daxili münasibət problemləri: mübahisələr, ata və ana arasında münaqişələr;
- 3) Validəynlərin yalnız evdə deyil, həm də cəmiyyətdə birbaşa aqressiv davranışı;
- 4) Uşaqlar üçün aqressiv davranış nümunəsi kimi əsəbiliyi və şübhəsi ilə şagirdlərin davranışında aqressiv fon yaranan müəllimin təsiri
- 5) Aqressiyanın səbəbləri həm də uşaqların xarakterik xüsusiyyətləri ola bilər, məsələn, həddindən artıq həyəcanlılıq, affektiv partlayışlara meyl və s.
- 6) Çox vaxt uşaqların aqressiyasının səbəbi valideynlər və müəllimlər tərəfindən diqqət və anlayışın olmamasıdır və bir uşağın sosial əlaqələri bərpa etmək üçün çıxılmaz cəhdidir [9, s. 72-73]. Əgər uşaq heç olmasa bir dəfə aqressivliklə istədiyinə nail olubsa və ətrafındakılar ona təslim olubsa, o zaman məqsədinə çatmaq üçün bu üsula əl atmağa davam edəcək. Aqressiya üçün cəza eyni nəticəyə gətirib çıxarır, çünki daxili aqressiya mütləq özünü göstərə bilər: evdə deyilsə, məktəbdə, cəmiyyətdə və s. Beləliklə, aqressiyaya görə verilən cəzalar onu azaltmır, əksinə, aqressiyanın səviyyəsini daha da artırır.

Aqressiyanın növlərinin bir neçə təsnifatı var [8, s. 33-34]:

- Fiziki aqressiya- “rəqibə” qarşı fiziki güc tətbiq etmək.
- Dolaylı aqressiya - başqa bir şəxsə dolaylı şəkildə yönəldilmiş aqressiya və ya heç kimə yönəldilməmiş aqressiya.
- Qıcıqlanma - ən kiçik həyəcanda mənfi hisslərin təzahürü.
- Neqativizm –aqressiyanın elə bir formasıdır ki, o, formalaşmış adət və qanunlara qarşı aktiv mübarizəyə passiv müqavimət formasında özünü göstərir.
- Verbal aqressiya - şifahi reaksiyalar vasitəsilə mənfi hisslərin ifadəsində özünü göstərir.

Heç bir halda uşaqda aqressiya boğulmamalıdır. Buna görə də, uşaq evinin müəllimlərinin vəzifəsi uşaqlara başqalarına zərər vermədən aqressiyalarını idarə etməyi, maraqlarını müdafiə etməyi və sosial cəhətdən məqbul üsullarla özlərini müdafiə etməyi öyrətmək ehtiyacından ibarətdir. Axı aqressiya həm də konstruktiv ideyalar və məqsədlər üçün enerji mənbəyi kimi xidmət edə biləcək nəhəng qüvvədir [1, s. 134-135]

Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək lazımdır ki, artıq məktəb çağında aqressiv davranış müxtəlif formalara malikdir. Psixologiyada aqressiyanın növlərinin bir neçə təsnifatı müəyyən edilmişdir ki, bu da davranışı düzəltmək üçün tədbirlərin işlənilməsinə hazırlanmasını asanlaşdırır. Aqressiyanın təzahürlərinin səbəbləri müxtəlif ola bilər, lakin əksər hallarda bu cür təzahürlər uşağın ətraf mühitindən və onun şəxsi xüsusiyyətlərindən asılıdır [7, s. 111].

Bu istiqamətdə işi həkim, psixoloq və pedaqoq birgə həyata keçirə bilər. Fərdi işlərlə yanaşı, qrup üsullarından da istifadə olunur. Əsas yeri uşaq evinin sakinlərinə başqaları ilə məqbul ünsiyyət üsullarını mənimsəməyə, onların daxili dünyasına və digər insanların emosiyalarına marağı inkişaf etdirməyə, qəzəbi məqbul formada çıxarmaq yolları ilə tanış olmağa kömək edən məşqlər və oyunlar tutur. Oyun fəaliyyətləri valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlarda dəstəkləyici emosional mühitdə başqalarına inam hiss etməyə imkan verir. Qrupa yalnız aqressiv uşaqlar deyil, həm də konstruktiv ünsiyyət bacarıqları nümayiş etdirə bilən və nümunə ola bilən daha sakit uşaqlar daxil edilir və qrupda sonuncular daha

çox olmalıdır. Dərslərin oyun forması bütün uşaqlar üçün maraqlıdır [6, s. 122]

Nəticə

Alimlər bildirirlər ki, aqressivlik xeyli cavanlaşmış. Əgər əvvəllər, əsasən yeniyetməlik dövründə aqressivliyin ilkin təzahürlərindən gedirdisə, indi bu problem ibtidai siniflər üçün də aktuallaşmış. Onlar həmçinin hesab edirlər ki, aqressiv uşaqlarla aparılan profilaktik iş aqressiv davranışın səbəblərini aradan qaldırmağa yönəldilməli, qeyri-mütəşəkkil inkişafın xarici təzahürlərinin aradan qaldırılması ilə məhdudlaşmamalıdır. Proqramların yaradılması və inkişafı zamanı yalnız simptomları (aqressiv təzahürlərin formaları, şiddəti,) deyil, həm də uşağın onun davranışına münasibətini nəzərə almaq lazımdır. Əməyin ən təsirli vasitəsi psixoloq tərəfindən xüsusi olaraq təşkil edilən oyun fəaliyyətidir. Əslində, bu, yalnız qarşısının alınması məqsədlərinə xidmət etmir, həm də problemi uşağın gözü ilə görməyə imkan verən qiymətli diaqnostik material verə bilər [5, s. 131].

Validəyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar həyatlarının müxtəlif dövrlərində aqressiv davranış sərgiləyə bilərlər. Bu da onların valideyn deprivasiyasına verdikləri cavab reaksiyasıdır [10, s. 1-2]. Unutmaq olmaz ki, ailə mühiti uşaqların fiziki və psixi inkişafı üçün əvəzolunmaz mühitdir.

ƏDƏBİYYAT SİYYAHISI:

1. Əhmədova, A. M. İbtidai məktəb yaşında uşağın sosial-psixoloji inkişafı / A. M. Əhmədova, F. A. Mahmudova. - Kazan: Buk nəşriyyatı, 2014. - s.134 - 135.

2. Дубинко, Н.А. Влияние когнитивных процессов на проявление агрессивности в детском возрасте. - М.: Сфера, 2005

3. Елизаров, А.Н. Психологическое консультирование семьи. - М.: Владос, 2006.

4. Степанов, В.Г. Теория психических состояний и актуальные проблемы воспитания и обучения школьников // В сб.: О некоторых проблемах обучения и воспитания учащихся на современном этапе. - М.: Просвещение, 2005.

5. Carlson, N. 'Hormonal Control of Aggressive Behavior' Chapter 11 in [Physiology of Behavior], 2013, Pearson Education Inc.

6. Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). Frustration and aggression. New Haven, CT: Yale University Press.

7. Soma, Kiran K.; Scotti, Melissa-Ann L.; Newman, Amy E.M.; Charlier, Thierry D.; Demas, Gregory E. (2008). "Novel mechanisms for neuroendocrine regulation of aggression". [Frontiers in Neuroendocrinology](#).

8. Siever, Larry J. (2008). "Neurobiology of Aggression and Violence". American Journal of Psychiatry.

9. Perusse, D. & Gendreau, P. 'Genetics and the Development of Aggression' in Developmental Origins of Aggression, 2005, The Guilford Press.

10. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., and Del Rey, R. (2015). Systematic review of theoretical studies on bullying and cyberbullying: facts, knowledge, prevention, and intervention. *Aggress. Violent Behav.* 23, 1–2.

Милана Валех кызы НАСАНОВА

*Детские Деревни SOS, Социальный работник
Западно-Каспийский Университет, магистрант
Email: milana.adiyeva@gmail.com*

ВИДЫ АГРЕССИИ У ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ

Резюме: В последние годы растущий интерес к этой теме вызван увеличением числа агрессивных детей, характеризующихся беспокойством, неуверенностью в себе и эмоциональной неустойчивостью. По данным литературы, в основе агрессивного поведения лежат страхи: боязнь быть отвергнутым, боязнь быть покинутым, боязнь унижения, боязнь публичных выступлений и др. Выбор темы также был обусловлен особой остротой проблемы

взаимоотношений сверстников и взрослых, что усложняет процесс социализации детей, лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: *вербальная агрессия, косвенная агрессия, раздражительность, лишение родительской опеки, агрессивное поведение, детский дом.*

Milana Valeh HASANOVA

Western Caspian University, master's degree

SOS Children's Villages, a social worker

Email: milana.adiyeva@gmail.com

TYPES OF AGGRESSION IN CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CUSTODY

Summary: In recent years, the growing interest in this topic stems from an increase in the number of aggressive children characterized by concern, insecurity and emotional instability. According to the literature, aggressive behavior is based on fear: fear of rejection, fear of abandonment, fear of humiliation, fear of public speaking, etc. The choice of the topic was also conditioned by the particular acuteness of relations problem between peers and adults, which complicates the process of socialization of children deprived of parental care.

Keywords: *verbal aggression, indirect aggression, irritation, deprivation of parental care, aggressive behavior, orphanage*

Daxil olub: 17.07.2022